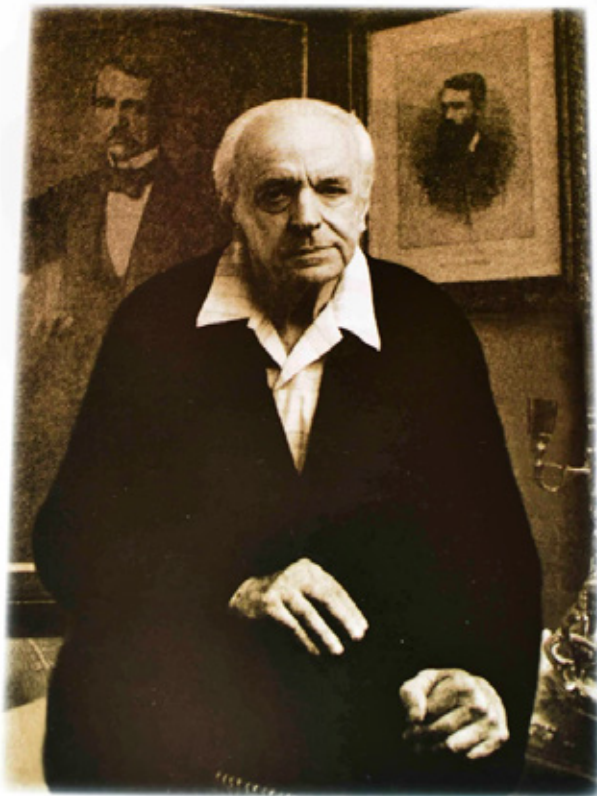

Перо СИНАДИНОВСКИ

МИЛУТИН ГАРАШАНИН - ПРОФЕСОР ШТО СЕ УШТЕ ЗБОРУВА**Кључни зборови:** *Милутин Гарашанин.**Милутин Гарашанин 1920-2002*

Иако се поминати точно 18 години од смртта на археологот, професор и академик Милутин Гарашанин, неговите пишани зборови и понатаму оддекуваат во праисторискиот и археолошкиот свет, се погласно и погласно, на целиот Балкан, низ цела Европа, па и низ целиот свет. Колку повеќе време одминува, колку понови резултати се добиваат со археолошките истражувања, неговите зборови се сè посилни и посилни. Не само пишаниот збор, уште повеќе, уште посилен е кажаниот збор од професор Гарашанин, кој и ден денес се прераскажува, се надополнува, се живее во ака-

демскиот свет каде што се изучува археолошката наука, особено на универзитетите на Балканскиот Полуостров.

Иако јас лично сум немал можност да се запознаам со професорот Гарашанин, сум имал среќа да се родам во Македонија, на Балканскиот Полуостров, каде што проф. Гарашанин ги постави темелите на праисторијата, на неолитот, на почетоките на цивилизацијата на европскиот континент. За среќа, и јас имав можност да учам, да соработувам и да ги слушам постарите професори, колеги и пријатели кои ја имале честа да го запознаат и да учат од еден од најголемите археолози на нашата планета. Моите први контакти со проф. Гарашанин, односно со неговата литература, се остварија во прва година на факултет. Не можеше да се започне со учење и запознавање на неолитскиот период на Блискиот Исток, на Балканот и во Македонија, а да не се прочитаат неколку научни статии и излагања од проф. Гарашанин. Како основна литература за запознавање со неолитските култури, хронологијата, материјалната култура на централниот Балкан, секој еден студент треба, и задолжително мора да ги прелиста страниците од 79 до 212 во *Praistorija Jugoslavenskih zemalja II*. Кога требаше да се полага испитот кај проф. Драги Митревски, јас ја позајмив *Praistorija Jugoslavenskih zemalja II* од мојата драга колешка Невенка Атанасоска и започнав со читање. Читајќи ги првите неколку редови за Анзабегово-Вршник културната група, јас се воодушевив од начинот на пишување и изразување на авторот, го проверив уште еднаш неговото име, таму пишуваше Милутин Гарашанин. Иако во тоа време не знаев како изгледа проф. Гарашанин, пред моите очи се појави постар господин, со опадната бела коса, облечен во капут. Така ги замислував археолозите уште пред да се запишам на факултет, подоцна кога го видов на

слики проф. Гарашанин забележав дека и не сум бил далеку од реалната слика за неговиот физички изглед. Испитот за неолитскиот период по праисториска археологија во Македонија го положив со добра оценка, но од проф. Гарашанин научив што да читам, како се пишува, и на крајот што е археологијата, културно-историската археологија.

Подоцна во текот на студиите ги прочитав скоро сите текстови што беа напишани од Гарашанин, се интересирав за него, разговарав со луѓето што му биле студенти и пријатели, дознав многу за неговиот живот, за неговиот археолошки талент, неговиот карактер и т.н. За мене проф. Гарашанин стана археолог „*par excellence*“ со сите потребни карактеристики и научни вредности, знаење, начитаност, упорност, теренски работник, мераклија за чашка добра ракија,¹ боем на своето време. Покрај сите тие особини, најсилна страна му било предавањето и неговата меморија. Од разговори со негови студенти дознав дека на неговите предавања времето течело многу брзо поради тоа што, како што кажуваат тие, биле целосно обземени од неговите зборови, од ораторските способности на професорот. Многу интересно е тоа што на прашањето „Каков беше Гарашанин?“ кое им го поставив на неколку негови студенти, одговорот на сите беше ист, како некоја дефиниција, одговорот беше „Е тоа беше археолог!“. После секој кажуваше низа пофални зборови за неговата меморија за која се кажуваа митски способности, за неговото знаење, за тоа дека на секое прашање знаел да одговори, да посочи соодветна литература итн.² Не ретко можеше да се слушне примерот дека ако му покажеш еден праисториски сад, тој веднаш ќе знаеше да ти каже од каде потекнува, од која култура, кое време, и на крајот каде е објавен тој сад, секако доколку бил објавен. Неговата упорност и желба за нови откритија и сознанија најдобро ја отсликува една ситуација што се случувала во Винча во времето кога бил многу стар и одвај се движел. Од колегите кои тогаш работеле на тој локалитет дознав дека наутро кога започнувале со работа му помагале на проф. Гарашанин да слезе во сондата со помош на дрвена скала, тој целиот работен ден го поминувал долу во сондата, а откако ќе се завршело со копање повторно со помош на студентите се качувал горе. Тоа е доказ за една голема желба и љубов кон археолошките ископувања, па и покрај сите здравствени проблеми тој морало да биде таму, внатре во сондата, на ист хоризонт по

¹ Академик Цветан Грозданов, 2008. 13 стр. *Macedoniae Acta Arcaeologica* 18.

² Види: Академик Цветан Грозданов, 2008. 13 стр. *Macedoniae Acta Arcaeologica* 18.

кој некогаш одамна оделе луѓето од оваа населба. Покрај овие професионални и умствени карактеристики на проф. Гарашанин, благодарение на неговите студенти дознаваме и за многу интересни анегдоти што се поврзани за неговиот живот, професионален и приватен, а коишто на еден хумористичен начин биле прераскажувани и од неговите студенти.³

ШТО КАЖАА СТУДЕНТИТЕ ЗА ПРОФЕСОРОТ

Со цел да ги приближиме професионалните, археолошки вредности на проф. Гарашанин, но и со намера да зирнеме во неговиот секојдневен живот и неговиот карактер, интервјуирав неколку негови студенти, наши професори, денес еминентни археолози кои ни пренесоа интересни сознанија за Гарашанин. Тоа се нашите професори: д-р Елица Манева и проф. д-р Драги Митревски од Македонија, а со задоволство и проф. д-р Ненад Н. Тасиќ од Универзитетот во Белград, ни испрати еден краток текст за неговиот ментор, професор и пријател. На ова место би сакал да им искажам огромна благодарност на споменатите професори коишто споделија интересни случки и искуства поминати и здобиени со Гарашанин. Бев пријатно пречекан од страна на професорката Манева, и од професор Драги Митревски, кои со задоволство се присетија на моментите поминати со Гарашанин, школата што ја научиле од него за професионалноста и етиката, интересните анегдоти и случки поврзани со Гарашанин и пред сè почит кон професорот, човекот со кого започнале да ги градат своите богати професионални кариери.

Поради тоа што дамите секогаш имаат предност, најпрво ќе го презентирам интервјето со проф. д-р Елица Манева, која важи за една од најдобрите професори и за која студентите не ги штедат пофалните зборови и благодарноста кон неа за пренесеното знаење и нејзиниот однос кон студентите. Професорката Манева ни подготви неколку потточки, по коишто се водеше додека ни раскажуваше за нејзините искуства со проф. Гарашанин.

Проф. Манева: Професорот Милутин Гарашанин ни предаваше 4 години класична Археологија. Неговите предавања се одржуваа од 8-12 часот секоја сабота. Тоа беа предавања од типот на циклуси на кои присуствуваа студентите од 1 до 4 година додипломски студии, и постдипломците. На почетокот тоа ми изгледаше малку тешко, но потоа сфатив колку многу добиваме на тој начин. Тој предаваше класична археологија, меѓутоа, по-

³ Повторно: Академик Цветан Грозданов, 2008. 13 стр. *Macedoniae Acta Arcaeologica* 18.

Од интервјуто со проф. Драги Митревски

стојано употребуваше методолошки примери од праисторијата. Од него научивме што е етика во професијата, што е законитост, што е однос кон она што го ископуваме. Преку дискусија со нас студентите, проф. Гарашанин нè запозна и нас лично како студенти. *Потоа*, уште од прва година веќе нè земаше на терен со себе, со неговата позната „буба *фолксваген*“. Јас ја имав честа да научам многу од професорот, *прво преку ископувањата кај* Анзабегово во Југословенско-Американската екипа со Марија Гмбутас. Потоа во три наврати во текот на студирањето учествував во ископување на Скупи, каде што тој работеше со Душанка Коракевиќ од Музејот на град Скопје и секогаш со себе водеше дури и по десетина студенти. Е сега, како работеше тој на терен. На пример, во Анзабегово се работеше од 4 до 11 часот, па се правеше пауза до 17 часот поради климатските пустински услови. *А во Скупи* работевме нормално, преку ден, потоа се правеше пауза и секогаш приквечер се собиравме студентите, еден по еден, со својот теренски дневник, да ги кажеме нашите забелешки, а тој го правеше централниот дневник. И тогаш премногу можевме да научиме, *а да не се посрамотиме* пред целата археолошка дружина затоа што сепак бевме почетници. А тој не само што ни беше професор кого бескрајно го почитувавме и се срамевавме ако нешто не знаеме, не затоа што беше строг, туку затоа што беше татковски настроен кон нас. На тие терени доживувавме интересни, позитивни искуства и случки, но имаше и непријатни ситуации со змии, громови, со коишто ние растевме не само професионално, туку и како личности. Во сеќавање ми е и рекогносцирањето коешто многу подоцна тој

го реализираше во Пелагонија и веќе многу блиску соработуваше со колегите Драгица Симоска и Воислав Санев и во таа пригода имав можност да ги посетиме и оние неколку локалитети со кои јас и лично бев поврзана, а тоа се: Карамани, Трн и Могила.

Во текот на студирањето јас кај него изработив само една семинарска работа за мозаици, потоа, кога требаше да ја работам дипломската, тој беше отсутен околу 6 месеци. Магистерската морав да ја продолжам кај мојата менторка Александрина Цермановиќ Кузмановиќ. Кога дојде време за докторирање, тој ми понуди да ми биде ментор на една тема од раносредновековната материјална култура во Македонија. Две години се обидувавме да најдеме материјал, но беше неуспешно, немаше доволно, така што тоа на крај се сведе како една моја благодарност и почит со еден мој текст што му го посветив, *а се однесуваше на гробот 23 од некрополата* Св. Еразмо кај Охрид.

Би сакала уште да кажам дека иако изгледаше така строго, повлечено, интровертно, секогаш нашите дневни работи завршуваа со пеење. Тука беше Воислав Санев со неговата гитара и неговиот прекрасен баритон. Во тие весели моменти со професорот, се речеа песни меѓу кои очигледно најмногу го трогнуваа старите, староградските, чалгациските песни од Македонија, дури и се сеќавам кои беа тие, на пример Миле Поп Јорданов, Дафино вино црвено, чалгациските песни од Охридскиот регион и редица други во коишто многу уживаше. Ова го кажувам затоа што пред 10-тина години ја сретнав неговата ќерка Оливера, која го чуваше во последните денови од неговиот живот и која ми кажа една приказ-

на што остави длабок впечаток кај мене. Имено, во тие негови последни денови од животот, тој, *изнемоштен, исцрпен* уживал во тоа да ги слуша тие песни. И тогаш сватив колку му значеше нему Македонија и колку таа синергија на нашата почит кон него, и обратно, *неговата почит и љубов кон нас* била заемна.“

Со професорот Драги Митревски, интервјуто беше фотографирано и забележано на видеозапис, со што ние на некој начин направивме историја. Професорот Драги Митревски, кој беше и мој ментор за магистерската, одлично соработувал и комуницирал со проф. Гарашанин, кој бил дел од комисијата за неговиот магистерски труд и имал голема менторска улога за пишувањето и публикувањето на неговиот труд за Дедели.

- Од денешна гледна точка со Вашето богато искуство како професор, колкав беше уделот на професор Гарашанин врз Вашите студии и изработката на Вашиот магистерски труд?

Проф. Драги: Гарашанин беше посебен човек и тој влијаеше стимулативно на секој што ќе биде во некаков контакт со него, така што, мене близината со него ми правеше голема чест. Не само што можеше многу да се научи од професор Гарашанин, туку тој со својата посветеност на археологијата и целосна предаденост буквално ве инфицираше со археологија и со него можеше да се разговара и цел ден, цела ноќ, тој никогаш не се заситуваше од дискусија за археолошката наука. Тие разговори за него беа информација и желба да им остави простор на помладите за да се формираат во вистински археолози. Такво беше искуството на сите што имаа контакт со него, без разлика дали беа од Словенија, Хрватска или Македонија. Јас ја имав таа чест со проф. Гарашанин да водам долги разговори и дискусии околу мојата тема за магистерската, и од него црпев мотивација, искуства и сугестии. Тоа се правеше на еден толку спонтан начин, толку непосреден начин кај него дома кога јас ќе отидев во Белград. Значи секое мое одење во Белград за време на постдипломските студии кај него, моја прва станица беше неговиот дом. Тој таму ме чекаше, разговаравме, пиевме кафе, кажував што има ново во Македонија, тој мене ќе ми кажеше што да се прави понатаму, како да се прави, ќе ми пренесеше негови искуства и тоа беше задоволство, тоа те исполнуваше, тоа те правеше да се чувствувам археолог, не само археолог, туку да се чувствував на врвот на балканската археологија. Таква беше ситуацијата и со магистратурата, тој толку детално влегуваше во тоа, толку многу сакаше да знае што работам и како работам, што секоја средба со него беше драгоцена. *Пододна*, кога сето тоа завр-

ши, негова беше сугестијата веднаш да се печати тој труд, иако беше магистратура, а не докторат. Факултетот во Белград во тоа време имаше своја едиција, *монографи*, *дисертации* што се печатеа, обично тоа беа докторати и нешто ексклузивно, но тој инсистираше по секоја цена, овој труд, иако е магистратура, да се отпечати. Токму така и се отпечати таа книга, мојата магистратура, што беше малку чудно во тоа време. Чудно беше зад магистратурата да застане факултетот и да сака да ја печати. Беше малку невообичаено за сите што дотогаш магистрираа, а не им се печатеа трудовите, тоа беше заслуга на Гарашанин, затоа што тој имаше сенс, имаше слух да забележи дека во тој труд има многу материјал што мора да биде публикуван за да биде од корист на науката. Тој размислуваше глобално, во секој случај, на Балканот тој ги имаше сите археолошки дострели во малиот прст, и беше целосно посветен на науката, и пример за секој што сака да се занимава со таа работа.

- Милутин Гарашанин и праисторијата на Балканот. Неколку коментари за хронологијата, културите и другите проблеми поврзани со праисторијата на Балканскиот Полуостргов определени од проф. Гарашанин

Проф. Драги: Добро, значи ние сега ги спомнуваме хронологијата и хронолошките системи што ги има тој востановено и коишто се уште се валидни и според кои уште се води балканската праисторија. И тука нема никаков простор за некакви забелешки, но треба да се знае дека тој беше човекот, единствениот човек кој можеше тоа да го направи. Значи не постоеше друг човек на Балканскиот Полуостров во тоа време кој го знаеше археолошкиот материјал од Словенија до Пелопонез, до Турција. Тој знаше во секое село што е откриено и веднаш ќе ви кажеше, на пример: *во тоа село во Бугарија* е најдена таква и таква појава или таков и таков предмет. Е таквата појава, таков предмет е откриен во некое село во Хрватска, *ќе ви каже на кое место, на кој локалитет* е откриетието. Значи таа негова информираност беше затоа што беше максимално посветен на работата и постојатно беше во движење. Навистина ја знаеше ситуацијата на Балканот, ја имаше во малиот прст археолошката ситуација, и само тој можеше да ги направи тие системи на балканската праисторија. Останатите археолози од овие простори беа повеќе или помалку лимитирани во своите граници, тие ја знаат состојбата, наодите и материјалите на својата територија, ама не ги знаат надвор од тоа, или на некои поодалечени простори. Гарашанин толку многу читаше, толку многу се информираше што навистина ги знаеше сите наоди од праисторијата од целиот Балкан. Тоа му

го овозможи неговата блискост со многу луѓе, археолози во различни земји, денешните држави Словенија, Хрватска, Бугарија, Босна и Херцеговина, Македонија, Грција *и.т.н.* Проф. Гарашанин секаде имаше луѓе што го чекаа со раширени раце и му го покажуваа археолошкиот материјал, го информираа за најновите сознанија и откритија, *затоа што сите наоѓаа интерес во дружењето со него. Секој имаше што да научи од него, и секој беше среќен кога ќе му дојде на гости Милутин Гарашанин за да му каже што открил, дали има нови информации, а на крајот секој имаше чест да извлече некоква полза од блискоста со него. На тој начин тој ги има направено тие системи коишто и денес се валидни. Голема среќа имаме што е тоа тогаш направено, бидејќи ако требаше тоа сега да се прави, во овие времиња, не верувам дека ќе се направеше. Тоа е невозможно бидејќи има толку многу лимитирачки фактори што неможе да направиш една балканска хронологија на праисторијата така синхронизирана, така унифицирана, така фундирана на цврсти научни основи како што го направи тој. И денес, на пример, и во археологијата кај сите земји се повикуваат на тие хронолошки рамки, и тоа што го надградуваат, го надградуваат во рамките што ги поставил уште Гарашанин...* (коментар од авторот: единствено нешто што се менува мислам дека е апсолутната хронологија, но хронолошките фази остануваат тие што се). Да, апсолутната хронологија нормално дека е тука, но таа се наоѓа во тие рамки и тоа е таа неминовна надградба. Сега може некаде да се појават некои нови фази, нови подфази во развитокот на одредени култури, но рамките се тие. Сега е полесно тоа да го надградуваш кога имаш стабилни хронолошки рамки. Претходно немаше таква синхронизација, *праисторијата* не беше така синхронизирана во културниот развиток на цела оваа територија. Денес има простор за надградба, посебно во енеолитот, посебно во бронзата, *има простор за надградба затоа што на една територија ќе се јават нови работи кои ги нема на друга територија, со што се издвојуваат некои нови фази, но ништо не излегува од рамките што ги постави Милутин Гарашанин.*

- И на крајот уште да кажеме неколку збора за проф. Гарашанин надвор од професионалните ангажмани и гледања. Милутин Гарашанин како човек, пријател.

Проф. Драги: Добро, треба да се знае дека човекот беше целосно посветен на археологијата, дури тој и приватниот живот го имаше ставено во служба на археологијата. За сопруга ја имаше Драга Гарашанин, која исто така е еминентен археолог од овие простори. Така што можете да замислите дека нему целиот живот му беше архе-

ологија. Ако уште на сето тоа ја додадете неговата сугестивност, значи тој беше многу сугестивен за сите околу него, тој ги инфицираше со археологија останатите околу него. Кога се случуваат археолошки ископувања, кога се случува терен, кога си со него, *ти се чувствуваеш како да си Господ.* Човекот беше многу непосреден, имаше пријателски однос, *не само со неговите колеги, туку и со студентите имаше пријателски однос. Не обрнуваше вниманије на самиот себеси како величина, како професор, само за да се доближи до студентите, до тие со кои соработуваше. Па затоа секогаш со задоволство беше виден на сите ископувања, каде било, во која било држава да се случуваше истражување на праисториски локалитет. Сите сакаа Гарашанин да им дојде во посета. Да се биде дел од неговата екипа на истражување беше привилегија. Поради тоа, тој имаше изградено една таква аура околу себе и можеше да го понуди тоа што други неможеа да го понудат. Како човек за него немаше граници, без разлика за која територија станува збор, за која праисториска култура станува збор, тоа беше негово поле на дејствување и поради тоа тој тука многу убаво се движеше. Токму затоа проф. Гарашанин имаше изградено многу пријателства, на територијата на бивша Југославија во сите републики имаше соработници кај кои многу често одеше да ги посетува, да им помага. Тоа беше таков еден однос што денес тешко се наоѓа меѓу колегите, а да не станува збор за однос помеѓу професор и студент. Кога проф. Гарашанин ќе најдеше на добар материјал, добар за археолошката наука, тој тоа го вреднуваше и правеше се тој материјал да се обработи и публикува како што треба, *без разлика дали тој лично имаше некоја полза од тоа. Тој ја гледаше археологијата како полза, археологијата како наука, се што беше во служба на археологијата како наука тој стоеше како патрон на тоа. И правеше се за археолошкиот материјал и сознанијата да излезат на виделина. Токму поради тоа беше многу често викан на разни настани, немаше симпозиум, немаше научен собир каде било на Балканот, а да не биде поканет проф. Гарашанин како прв гостин, како „вип персона“, дали во Србија, дали во Бугарија дали во Македонија, тој секаде имаше луѓе кај кои се чувствуваше како дома.**

Свои зборови за проф. Гарашанин даде и проф. д-р Ненад Н. Тасиќ кој е еден од најдобрите неолитичари во југоисточна Европа и Мала Азија, човекот кој е раководител на истражувањата на неолитскиот локалитет Бело Брдо кај Винча. Текстот што го испрати проф. Тасиќ ќе биде оставен на српски јазик со цел подобро, изворно да се презентира кажаниот збор.

„Profesor Milutin Garašanin bio je verovatno poslednji arheolog sa ovih prostora koji se osećao kao kod kuće u svim periodima kojima se arheologija bavi. Tokom njegove višedecenijske karijere sa istim uspehom i impaktom bavio se i praistorijom i antičkim periodom. Erudita kakav je bio, poliglota i renesansni polimat sa istim žarom u realnom vremenu gutao je arheološku literaturu na svim svetskim jezicima i jezicima regiona. To mu je davalo veliku prednost nad svim ostalim kolegama njegove generacije ali i generacija koje su sledile. Činjenica da je uz svo znanje koje je godinama prikupljao imao i odličnu memoriju delovala je skoro zastrašujuće i izazivala zavist! Sa druge strane, svi smo bili ponosni slušajući ga kako predsedava sesijama na međunarodnim kongresima i skupovima i daje uživo sažetke prethodnih referata govoreći simultano nemački, francuski i engleski.

Bio sam lično svedok kada je tokom uvodnog izlaganja M. Garašanina u SANU, prilikom jednog simpozijuma nestalo struje u sali i zavladao potpuni mrak, a slajd prezentacija je prekinuta. Pomračenje je trajalo relativno kratko, a kad je struja stigla, Profesor je nastavio na istom mestu gde je prekinut gotovo istog trenutka! Posle ovog događaja, prišao sam mu i čestitao na pribranosti i savršenoj koncentraciji. Odgovor me je iznenado: Pa šta ti misliš, Nenade, da ja ne vežbam za svoje nastupe?

Imao je tada 80 godina!

Iako sam studirao dok je profesor Garašanin još uvek bio aktivan na Fakultetu imao sam prilike da samo par puta prisustvujem njegovim predavanjima. Budući da sam se tokom studija opredelio za praistorijsku arheologiju nisam izabrao njegove kurseve epigrafike i numizmatike. Moje iskustvo u radu sa Milutinom Garašanim došlo je punu deceniju kasnije ali je veoma brzo preraslo u moju opčinjenost njegovim sveobuhvatnim poznavanjem arheologije, spremnošću da sasluša, pročita, rediguje i pruži sigurnost nekome koji čini svoje prve korake u nauci. Igra sudbine je htela da posle smrti profesora Srejovića, profesor Garašanin postane mentor moje doktorske teze. Tokom tih par godina postao je mnogo više od toga. Postao je moj istinski mentor i srdačni prijatelj. Zahtevao je da ga redovno izveštavam o „napretku radova“ tako da smo imali dvonedeljne sastanke u njegovom domu na Pašićevom trgu. Uz kafu i po koje krišom popijeno piće, pričali smo o neolitu, njegovom nastanku i širenju Evropom. Tada bih dobio instrukcije i inspiraciju za dalji rad i sledeće poglavlje ali i temeljno pročitano i u marginama, njegovim odlučnim rukopisom prokomentarisano prethodno poglavlje. Ove papire i dalje čuvam kao najdragoceniju relikviju! Svest da je svako slovo koje sam u doktoratu napisao prošlo kroz njegov strogi

vizir dala mi je hrabrost da predložim neke drugačije poglede na hronologiju ranog neolita Balkana, koji se nisu u svemu podudarali sa njegovim interpretacijama. On je bio čovek i naučnik koji je imao širinu da sagleda drugačije mišljenje i podrži ga uprkos svojim publikovanim stavovima.“

.... Дека студентите на Гарашанин му биле благодарни и го ценеле пред сè како човек, сведочи тоа што нему му се посветени неколку текстови, списанија и книги. За издвојување се „Старинар XL-XLI“ од 1989-1990 година, публикуван во 1991 година во Белград. Од страна на студентите на проф. Милутин Гарашанин му бил изработен и омаж (Homage to Milutin Garašanin) публикуван во Белград во 2006 година. Во ова монументално дело свои текстови имаат првенците на македонската археологија и историја: акад. Цветан Грозданов, акад. Вера Битракова Грозданова, Воислав Санев, проф. Елица Манева, проф. Драги Митревски, проф. Драгиша Здравковски, проф. Виктор Лилчиќ, проф. Наде Проева, Паско Кузман, Ленче Јованова и Елеонора Петрова. Посебно значајно дело за ликот и делото на акад. Гарашанин претставува „Milutin Garašanin-razgovori o arheologiji“ во коешто на еден интересен начин, преку прашања ни е презентирани целиот живот на Милутин Гарашанин, неговата фамилија, разговарано е на многу теми поврзани со археолошката наука, етиката во археологијата, модерните придобивки на археологијата, теориската археологија и.т.н. Интервјуто било правено од Сташа Бабиќ и Миодраг Томовиќ, а публикувано е во Белград во 1996 година.

МИЛУТИН ГАРАШАНИН - ТАТКОТО НА НЕОЛИТСКИОТ ПЕРИОД ВО МАКЕДОНИЈА

Во ова поглавје ќе биде направен еден краток преглед на неколку главни трудови што се однесуваат на неолитскиот период и културата во Македонија напишани од Милутин Гарашанин, коишто претставуваат темел на проучувањето на неолитскиот период во Македонија. Дека овие неколку дела се „безвременски“, сведочи и тоа што и денес, после скоро половина век, се главна литература што се среќава кај сите трудови што се однесуваат на неолитот на Балканскиот Полуостров. Таков еден пример за неолитот во Македонија е поглавјето посветено на централниот Балкан во РЈЗ II.⁴ Во ова монументално дело од 79. до 212. страница се обработени сите неолитски култури на територијата на централен Балкан. Во ова дело за првпат се презентирани неолитските култури

⁴ Praistorija Jugoslavenskih Zemalja II-Neolitsko doba

од Македонија, направена е студија на дотогашните истражувања и археолошкиот материјал, и се пренесени основните информации и податоци што се однесуваат на неолитскиот период во Македонија, со што е покриена целата територија на нашата земја, како и целокупниот хронолошки и културен развој на неолитското население.

Првите сознанија за неолитските локалитети во Македонија потекнуваат уште од првата половина на 20 век. Но првите посериозни ископувања се случувале во текот на 60-тите и 70-тите години. Во тоа време археолошки ископувања презеде и Милутин Гарашанин, најпрво на локалитетот Вршник кај с. Таринци, а потоа и на низа други локалитети. Водејќи ги овие ископувања, а имајќи можност и да ги посети другите локалитети каде што се истражувало, Гарашанин имал шанса детално да се запознае со археолошкиот материјал и успеал да препознае нова неолитска културна група, која што на почетокот била именувана како „Вршничка“. Во следниот период се преземаат големи археолошки истражувања на локалитетот Барутница кај с. Анзабегово. Таму работат два тима, едниот југословенски, раководен од проф. Милутин Гарашанин, а другиот американски раководен од Марија Гимбутас. По ископувањата и обработката на материјалот од овие два локалитета, а познавајќи го и материјалот од останатите локалитети што се ископувале, како што се Руг Баир, с. Горубинци и Слатина кај с. Зелениково, Гарашанин забележал дека на територијата на Овче Поле и скопската котлина се развивала една неолитска култура што има сосема идентична материјална култура и хронолошки развој. Таа култура била наречена Анзабегово-Вршник културна група и била објавена во PJZ II, како што е кажано погоре. Таму е обработена географската распространетост на групата, а дадени се и неколку размислувања за генезата, ширењето и контактите со соседните култури. Во второто поглавје е направен хронолошки пресек на Анзабегово-Вршник културната група. Со ископувањата на овие локалитети установено е постоење на четири неолитски фази што имаат идентични културни карактеристики за поединечните хронолошки фази. Милутин Гарашанин почетокот на оваа култура го става во раниот неолит (Анзабегово-Вршник I), а истражувањата во Барутница покажале дека оваа ранонеолитска фаза има три подфази (Анзабегово-Вршник Ia-c), што ја надополнило сликата за раниот неолит на овие простори. Другите три развојни фази припаѓаат на средниот неолит (Анзабегово-Вршник II-IV). Во своето понатамошно излагање Гарашанин ги обработува движните и недвижни остатоци од неолитот. Презентирани се основните карактеристики за поставеноста и ти-

пот на населбите, обработени се и живеалиштата, начинот на градба, големината, поставеноста, ориентацијата и.т.н. Презентирани се и сознанијата за недвижните објекти како што се печки и огништа што биле дел од неолитската куќа. Во посебно поглавје, накратко е опишан начинот на погребување и погребниот ритуал во неолитскиот период на овие простори. Најдобро е презентирани подвижниот археолошки материјал, особено керамичкиот. Гарашанин успева да го обработи керамичкиот материјал и да го подели хронолошки така што за секоја фаза ги забележува и издвојува најкарактеристичните специфики на керамиката. Керамичкиот материјал е обработен детално, презентирани се орнаментите, технологијата и типологијата на садовите, издвоени се посебни фактури и на тој начин е поставена една добра основа за понатамошните истражувачи чиишто трудови и датирања и ден денес се базираат врз овие поделби и датации на неолитската керамика. Во истото поглавје се презентирани и сознанијата за т.н. култни предмети. Иако во тоа време уште немало голем број предмети што спаѓале во оваа категорија, сепак е даден еден преглед на антропоморфните скулптури, антропоморфните керамички вази и нивните технолошки и типолошки карактеристики. Во следното поглавје е обработена економијата на неолитскиот човек, обработени се и презентирани ботаничките остатоци, со што се дава една првична слика за исхраната на човекот. Понатаму се презентирани и проучувањата на животинските коски и е направен еден преглед по хронолошки фази на застапеноста на различни видови животни. Во ова поглавје се обработени сите сознанија за економијата и стопанството кај човекот во неолитскиот период, направена е селекција на растенијата и животните и се дадени првите, општи сознанија за агрикултурата и сточарството во овој период. Поглавјето посветено на генезата и културно-хронолошката определеност на оваа група е можеби најзначајното поглавје. На ова место Анзабегово-Вршник културата е определена како дел од еден поголем балканско-анадолски културен комплекс. Иако со дотогашните скромни сознанија, како што е наведено, тешко било попрецизно вреднување на оваа култура, сепак се дадени доста интересни сознанија за хронологијата и за контактите помеѓу одредени култури. Направена е паралела со културите од соседните територии, дадени се првите сознанија за хронолошките односи на Анзабегово-Вршник со соседните култури и локалитети. На тоа место за првпат се отвара прашањето за „домашна“ и импортирана керамика, што е многу интересно и популарно во денешно време. Споредувајќи го керамичкиот материјал со локалите-

тите од соседните култури направена е прилично опширна и детална синхронизација на локалитетите од Анзабегово-Вршник културата со соседните локалитети. Направена е хронолошка паралела со локалитетите од Старчевачката култура на север, Караново на исток, со неолитските култури од Грција и од западниот дел на Македонија. На самиот крај од ова поглавје напишани се неколку редови за крајот на Анзабегово-Вршник културата или средниот неолит во источна Македонија.

Во посебно поглавје е обработен и неолитскиот период во западна Македонија. Овој период има еден сосема поинаков културен развој, кој најмногу се карактеризира главно преку керамичкиот материјал. На тоа место е презентирана Велушко-Породинската културна група што се развивала главно во Пелагониската Рамнина. Презентирани се сознанијата од ископувањата кај Велушка Тумба, с. Велушина и Тумба кас с. Породин, Гргур Тумба, Тумба Оптичари кај с. Оптичари, Тумба Добромири и т.н. Најпрво е дадена географската раширеност на оваа група при што е констатирано дека таа култура се развивала на територијата на Пелагонија, и има еден внатрешен, регионален развој. Ископувањата на дел од тие наоѓалишта биле вршени од Воислав Санев, Драгица Симоска и Благој Китаноски, кои што биле „џаци“ на Милутин Гарашанин.⁵ Гарашанин ги посетувал тие ископувања, а имал и рекогносцирања на оваа територија со што се запознал со археолошкиот материјал од неколку локалитети. Со тие ископувања биле откриени остатоци од недвижни археолошки наоди, како што се објекти, печки, јами и т.н. Во посебно поглавје е проучена топографијата на локалитетите, начинот на градење и поставеноста на објектите. Хронолошки се детектирани одредени промени што се однесуваат на градењето на објектите и нивните димензии. Керамичкиот материјал и овде е подетално обработен и презентираан. Забележано е дека керамичките садови не трпат поголеми промени низ целокупниот развој, со што се потврдува изолацираноста на оваа културна група. Направен е обид за хронолошко разграничување на керамичкиот материјал врз основа на сликањето со бела боја, иако тоа било тешко со тогашниот степен на истраженост. Карактеристични наоди од оваа културна група се антропоморфната и зооморфната пластика. Таа е презентирана со своите општи карактеристики, а забележани се и извесни карактеристики што имаат и хронолошка вредност.

⁵ „џаци“ (студенти, негова школа) така најчесто ги нарекуваат постарите колеги со коишто сме разговарале за овие археолози и за нивниот однос со Милутин Гарашанин

На ова место посебно внимание е посветено на уметничките гледања и достигнувања на човекот во тоа време. Во посебно поглавје е обработена хронологијата и генезата на групата. На ова место се направени паралели со останатите култури, но најголемо внимание е посветено на релациите помеѓу Велушина-Породин и Анзабегово-Вршничката културна група, со што е дадена една основа на која се засноваат идните проучувања на овој проблем. Па така е забележано дека почетокот на Велушина-Породин I може да се синхронизира со крајот на раниот неолит во источна Македонија, а фазите II-IV со средниот неолит во источна Македонија. За оваа култура недостигале сознанија и археолошки материјал за подетална анализа на економијата и стопанството.

Со определувањето на овие две култури со коишто се покрива поголемиот дел од територијата на нашата земја била создадена добра основа за проучувањето на раниот и средниот неолит. Присуствувајќи на многубројни ископувања на доцнеолитски локалитети на територијата на централниот Балкан, Милутин Гарашанин бил детално запознаен со доцнеолитската култура на овие простори. Впрочем, и неговиот докторски труд се однесува на доцниот неолит и винчанската култура. Познавајќи го многу добро материјалот од доцниот неолит, Гарашанин успеал со ископувањето на локалитетот Слатина кај с. Зелениково да препознае една локална културна група на доцниот неолит. Во PZJ II од 207. до 211. страница се презентирани првичните културни и хронолошки сознанија за доцниот неолит во рамките на културната група Зелениково II, којашто се врзува за Скопската Котлина. Поради слабиот степен на истраженост на доцниот неолит во тоа време немало доволно податоци за населбите, архитектурата и стратиграфијата на локалитетите од овој период. Во посебно поглавје е обработен подвижниот материјал, керамичките садови и антропоморфната и зооморфната пластика. Врз основа на карактеристиките на подвижниот материјал е направена синхронизација со соседните култури, хронолошка и културна припадност на групата со што е сместена во еден голем Балканско-Анадолски комплекс на доцниот неолит.

Ова е накратко преглед на текстот што се однесува на неолитот во Македонија. Како што може да се забележи, во ова излагање професор Гарашанин успеал да ни ги презентира сите информации и сознанија за неолитските култури, хронологијата, економијата и стопанството во неолитот, притоа навлегувајќи и отворајќи голем број прашања поврзани со секојдневниот живот на човекот, религијата, уметноста и социјалниот развој и динамика на човекот што живеел на овие

простори во текот на неолитскиот период. Покрај ова извонредно дело за неолитот во Македонија, коешто до ден денес се користи и се надополнува со нови сознанија, Гарашанин има објавено и други трудови кои се однесуваат на овој период. Една од поинтересните и значајни статии што се однесуваат на неолитот и енеолитот во Македонија е публикувана во *Macedoniae Acta Archaeologica* 10, каде што се разработени и презентирани проблемите поврзани со неолитските култури. Наведени се неколку отворени прашања за настанокот и формирањето на Анзабегово-Вршник културната група и односот со соседните култури. Изнесен е проблемот за внатрешниот развој на оваа култура, појавата на нови елементи во керамичкиот материјал и можните правци на влијание. Крајот на средниот неолит и почетокот на доцниот неолит на овие простори е едно посебно прашање за коешто се отворени многу прашања поради слабата истраженост во тоа време. Гарашанин на ова место укажува на можните правци на ширење и појава на доцниот неолит на овие простори, како и влијанијата од соседните култури, притоа нагласувајќи дека поради слабата истраженост се очекува идните истражувања да дадат подобри резултати. Разработени се и прашањата поврзани со постанокот на Велушко-Породинската културна група, внатрешниот развој на групата и паралелите со соседните култури. На ова место за првпат се отвора прашањето за постоење на една нова фаза, која би ја пополнила празнината помеѓу велушката култура и доцниот неолит на Мала Трнска Тумба. Гарашанин иако со скромни сознанија за оваа фаза во тој период, успева да ја регистрира таа ситуација, за денес да стане се поизвесно дека таа фаза навистина постои. На крајот се обработени неколку проблематики за почетокот на енеолитскиот период во Македонија при што се дадени и размислувања за крајот на неолитот, прашања коишто во тоа време, со тој степен на истраженост, било навистина тешко да се одговорат. Публикувани се ископувањата во Вршник и Слатина што ги водел самиот Гарашанин, а најдобро е презентирање локалитетот кај Анзабегово за кој е издадена монографија од Милутин Гарашанин, Драга Гарашанин и Воислав Санев.⁶ Во ова дело се обработуваат сите податоци од ископувањата што ги воделе потпишаните. Покрај другото, во ова дело е направена детална обработка на керамичкиот материјал од страна на Гарашанин. Издвоени се посебни фактурни групи, коишто се поделени и по хронолошки редослед, презентира-

*Авторот им оддава почит на
акад. Милутин и Драга Гарашанин*

ни се сознанијата за технологијата на изработка и орнаментирањето кај садовите. Со тоа на идните истражувачи им е дадена една солидна основа за идните истражувања и методологија на работа. Интересот за неолитскиот период во Македонија на професор Гарашанин се препознава и по тоа што има неколку десетици публикувани текстови што се однесуваат на овој период, како во домашни така и во странски списанија на неколку јазици (види подолу во библиографијата) со што за првпат ги презентира сознанијата за неолитот во нашата земја пред пошироката стручна јавност.

Иако некои негови дела се напишани многу одамна, сепак, потребно е секое идно истражување на неолитскиот период, дали теренско или кабинетско, да се започне со читање и анализа на текстовите напишани од Гарашанин. Само на тој начин можеме да ја видиме историјата на развојот на неолитските култури, нивната хронолошка еволуција, како и постарите сознанија, коишто самиот Гарашанин на неколку места ги надополнува и изменува. Од клучно значење се статиите и книгите што се однесуваат на почетокот, развојот, контактите и крајот на одредена култура. На тие места можеме да го видиме културно-историскиот тек на настаните во тој далечен праисториски период и да научиме да ги „читаме“ новите сознанија произлезени од археолошките ископувања на овој дел од Балканот. Сосема на крајот би сакале да го изнесеме и фактот што Милутин Гарашанин покрај тоа што присуствувал на голем број ископувања и објавување на археолошкиот материјал, тој сериозно се занимавал и со проблемот со ископувањата, методологијата на работа, обработката и публикувањето на археолошкиот материјал. Тоа негово знаење и анализа на методологијата за археолошки ископувања било крунисано со прирачникот за археолошки ископувања од

⁶ Гарашанин М., Гарашанин Д., Санев В. 2009. Анзабегово населба од раниот и средниот неолит во Македонија.

1953 година напишано од Драга и Милутин. Од сето тоа кажано и презентирано за проф. Милутин Гарашанин можеме да му бидеме благодарни што ни ги остави тие негови дела што не воведоа во магичниот неолитски свет. Беа доволно силни и гласни што со голем успех привлекоа голем број археолози од Балканот да го проучуваат неолитскиот период. Тие се инспирација на многу генерации археолози, но и провокација да се навлезе во проучување на културно-историските случувања и развој во неолитскиот период. Теми и проблематики, кои што за жал во последно време се запоставени со навлегувањето на новите правци во археологијата на овие простори. Но се надевам дека и таа „мода“ наскоро ќе заврши и ќе се направат поголеми чекори напред за отворање и проучување на повеќе прашања поврзани со генезата на неолитскиот период, хронолошкиот развој и најразлични културно-економски прашања.

БИБЛИОГРАФИЈА⁷

Милутин Гарашанин е роден во Белград на 11.09.1920 година, каде што и ја дочекува својата смрт на 04.04.2002 година. Дипломските студии по класична филологија во Белград ги завршува во 1946 година. По завршувањето на студиите се запишува на докторски студии во Љубљана кај проф. Корошец и докторира во 1950 година на темата „Хронологија Винчанске групе“. Во неговата богата професионална кариера Милутин Гарашанин раководел и учествувал на повеќе десетици археолошки локалитети на просторот на централниот Балкан. Неговите теренски активности и интереси биле заокружени во делото посветено на методологијата при археолошките истражувања. Во текот на неговите теренски активности како професор, Гарашанин ги носел на ископувања неговите студенти и преку теренска настава ги учел за методологијата на археолошките истражувања. На тој начин тој зад себе оставил една археолошка школа по која и денес се водат ископувањата на локалитетите од овие простори, нормално, со современа техничка опрема. Од неговите теренски и кабинетски активности произлегле и биле објавени над 360 трудови.⁸ Неговиот професио-

⁷ Поголемиот дел од презентираниот материјал е преземен од библиографијата на Милутин Гарашанин објавена во Старинар XL-XLI

⁸ Во ова поглавје посветено на библиографијата на Милутин Гарашанин освен учеството во енциклопедии, критики, прикази, некролози, редакции и преводи, ќе бидат прикажани останатите негови монографии, научни расправи, синтези, извештаи и.т.н.

нален живот го започнува најпрво како археолог во Музеј на Град Белград, а подоцна и археолог праисторичар во Народниот Музеј во Белград. Во 1957 година бил избран за вонреден професор по археологија на Филозофскиот факултет во Белград, а во 1963 за редовен професор на истиот факултет. Во текот на неговиот живот тој членува и претседава во неколку водечки археолошки организации и установи како што се САНУ, Одбор за Археологија, Академија на Босна и Херцеговина, Баварската Академија на Науките, Германскиот Археолошки институт, Австрискиот Археолошки институт и Институтот за праисторија на Италија. Понатаму членувал и во светските културни и научни организации, за изводјување е претседателството на Археолошката комисија за Меѓународни асоцијации за проучување на југоисточна Европа (AIESEE) и членството во UNESCO како дел од комисијата за издавање нова историја на културата и науката во светот. Покрај овие позначајни достигнувања тој е член на редица други научни и културни организации на поголемиот дел од Балканот и Европа, учествувал на стотици научни собири и предавања во целиот свет и со тоа го презентирал културниот и цивилизацискиот дострел на луѓето кои што ги населувале овие простори од најраните времиња⁹.

МОНОГРАФИИ:

- *Преглед материјалне културе Јужних Словена у раном средњем веку*. М. Гарашанин, Ј. Ковачевић. Музејски приручник 3-5. Београд, Просвета. 1950

- Археолошка налазишта у Србији. М. Гарашанин, Д. Гарашанин. Београд, Просвета 1951.

- *Hronologija vinčanske grupe*. Arheološki seminar. Univerza v Ljubljani. Ljubljana. 1951

- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1953. Приручник за археолошка ископувања. Београд. 1953

- Гарашанин М., Ивановић Б. 1958. Праисторија лесковачког краја. Народни Музеј, Лесковац. 1958

- Garašanin M., Kovačević J. 1966. Arheološki nalazi u Jugoslaviji. Beograd. 1966

- Гарашанин М. 1973. Праисторија на тлу С.Р. Србија. Том I и II. Београд. 1973

- Гарашанин Д., Гарашанин М. 1979. Супска. „Стублина“ – праисториско насеље бинчанске групе. Народни Музеј. Београд. 1979

⁹ Повеќе за животот и делото на Милутин Гарашанин види во делата посветени на него што беа изнесени погоре

- Garašanin M. 1982. Praistorija. Umetnost na tlu Jugoslavije. Beograd. 1982

- Гарашанин М., Санев В., Гарашанин Д. 2009. Анзабегово населба од раниот и средниот неолит во Македонија. Штип. 25-36.

НАУЧНИ СТАТИИ, ПРИЛОЗИ, ИЗВЕШТАИ, КАТАЛОЗИ КОИ СЕ ОДНЕСУВААТ НА НЕОЛИТСКИ-ОТ ПЕРИОД ВО МАКЕДОНИЈА И БАЛКАНОТ¹⁰

- Гарашанин М. 1947. Положај Бутмира према преисториским налазиштима Србије. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Sarajevo. 1-12

- Гарашанин М. 1948. Један осврт на првобитну историју наше земље. Историски гласник 2. Београд. 65-78

- Гарашанин М. 1949. Из првобитне историје Косова и Метохије. Предмети млађег каменог доба ис Валача. Музеји 3-4. Београд. 1949. 57-65

- Гарашанин М. 1949. Населје и стан првобитног човеканеолитског доба у Србији. Историски гласник 2. Београд. 38-67

- Гарашанин М. 1949. Неколку напомена уз дело „Јонска колонија Винча“ од професора М. М. Васића. Историски гласник 4. Београд. 102-106

- Гарашанин М. 1950. Потиска култура у Банату. Старинар 1. Београд. 19-25

- Гарашанин М. 1950. Секире са отвором за држаље у Уметничком музеју у Београду. Музеји 5. Београд. 87-105

- Гарашанин М. 1950. Венера из Старчева. Научни зборник Матице српске. Серија друштвених наука 1. Нови Сад. 267-272

- Garašanin M. 1951. *Ka problemu početaka bubanjko-humske grupe*. Arheološki vestnik II/1. Ljubljana. 5-8

- Гарашанин М. 1951. Неолитска пластика из Поморавља у Градском музеју у Лесковцу. Музеји 6. Београд. 64-77

- Гарашанин М. 1951. О пореклу S спирале у винчанској групи. Старинар II. Београд. 267-269

- Garašanin M., Korošec J., Benac A., Garašanin D. 1951. *Oko „problematike“ Vinče*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu VI. Sarajevo. 5-32

- Гарашанин М. 1952. Ка проблему Димини миграције. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu VII. Sarajevo. 27-40

- Гарашанин М. 1953. Банат-српско Подунавље-кеамеикос. Прилог проучавању веза наше

земље и Грчке у праисторији. Рад Војвођанских музеја 2. Нови Сад. 67-72

- Garašanin M. 1953. *Preistoriski nalazi iz Crnobuki kod Bitolja*. Arheološki vestnik IV/1. Ljubljana. 75-93

- Garašanin M. 1953. *Problemi podunavskog i ukrajinskog neolita u svetlosti novih arheološki rezultata*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu VIII. Sarajevo. 49-71

- Garašanin M. 1954. *Iz istorije mlađeg neolita u Srbiji i Bosni*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu IX. Sarajevo. 5-39

- Garašanin M. 1954. *Ostava iz Kladova i problem stepskih uticaja u kasnom neolitu Donjeg Podunavlja*. Arheološki vestnik V. Ljubljana. 225-239

- Garašanin M. 1954. *Zum Problemler Dimini – Wanderung*. Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Instituts. Athenische Abteilung. Sonderdruck. Berlin. 1-11

- Garašanin M. 1954. *Zur Zeitbestimmung des Beginns der Vinča-Kultur*. Archaeologia Jugoslavica 1. Beograd. 1-6

- Гарашанин М. 1955. Неки проблеми хронологије и генезе у балканско-подунавској праисторији на прелазу у метално доба. Поводом контролних ископавања у Бубању. Рад Војвођанских музеја 4. Нови Сад. 5-16.

- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1955. Неолитско насеље у Жаркову. Ископавања 1948 године. Старинар III-IV. 1952-1953. Београд. 107-126

- Garašanin M. 1956. *La investigacion prehistorica en Jugoslavia 1954-1955*. Runna 1. Buenos Aires. 149-153

- Garašanin M. 1956. *Neka pitanja relativne praistoriske hronologije*. Arheološki vestnik VII/1-2. Ljubljana. 29-42

- Гарашанин М. 1956. Разматрања у македонском халштату. Материјална култура, хронологија, етнички проблем. Старинар V-VI, 1954-1955. Београд. 29-41

- Garašanin M. 1956. *Considerations sur l'epoque de Hallstatt en Macedoine*. Bulletin de l'Academie serbe des sciences XVII. Classe des sciences sociales 4. Beograd. 7-9

- Garašanin M. 1956. *Sahranjivanje u balkansko-anadolskom kompleksu mlađeg neolita*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. XI. Sarajevo. 205-236

- Гарашанин М. 1956. Централна Србија у праисториско доба. Археолошки споменици и налазишта у Србији. II: Централна Србија. САН. Београд. 1-6; 6-10; 10-28

¹⁰ Покрај литературата за неолитот, наведена е и останатата литература што се однесува на Македонија

- Garašanin M. 1957. *Idoli neolita. Jugoslavija* XIII. Beograd. 6-9
- Garašanin M. 1957. *Ka jezičkoj pripadnosti neolitskog prastanovništva Balkana*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XII. Sarajevo. 201-216
- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1957. Праисториско насеље у Црној Бари. Извештај са археолошких ископавања. Рад Војвођанских музеја 6. Нови Сад. 199-218
- Garašanin M. 1958. *Neolithikum und Bronzezeit im Serbien und Makedonien*. 39. Bericht der Romisch-germanischen Kommission. Berlin-Frankfurt. 1-130
- Гарашанин М. 1958. О пореклу и хронологији балканског неолита. Старинар VII-VIII 1956-1957. Београд. 29-34
- Garašanin M. 1958. *Praistoriski ratnički grobovi iz Prilepa*. Vesnik Vojnog muzeja JNA. 5 sv. II. Beograd. 9-23
- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1958. Преглед археолошких ископавања у Н. Р. Србији 1955 године. Павловац код Врања. Праисториско насеље. Старинар VII – VIII. 1956-1957. Београд. 398
- Гарашанин М. 1959. О питању аутентичности једног налаза из Винче. Старинар IX-X, 1958-1959. Београд. 191-192
- Гарашанин М. 1959. Период прелаза ин неолита у метално доба у Војводини и северној Србији. Старинар IX-X. 1958-1959. Београд. 19-36
- Garašanin M. 1959. *Zur Chronologie des makedonischen Neolithikums*. Archaeologia Jugoslavica III. Beograd. 1-4
- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1959. Археолошка ископавања у селу Радању на локалитету „Криви Дола“ Зборник на Штипскиот народен музеј I. 1958 – 1959. Штип. 9-60
- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1959. Археолошке белешке са рекогносцирања у искотчној Македонији. Зборник на Штипскиот народен музеј I. 1958 – 1959. Штип. 67-93
- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1959. Ископавања у Таринцима на локалитету „Вршник“ Претходни извештај. Зборник на Штипскиот народен музеј I. 1958 – 1959. Штип. 61-65
- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1959. Преглед археолошких ископавања у НР Србији, 1956. Стублина у Супској. Неолитско насеље. Старинар IX – X. 1958-1959. Београд. 368
- Garašanin M. 1960. *Period prelaza neolitskog u metalno doba u Jugoslaviji*. Arheološko društvo Jugoslavije. Praistorijska sekcija, I. Beograd-Ohrid. 1-52
- Garašanin M. 1960. *Contributions a la chronologie de l'age du fer en Macedonie*. Živa antika X. 1-2. Skoplje. 173-182
- Garašanin M. 1960. *Još nekoliko reči o hronologiji gvozdеног doba Makedonije*. Arheološko društvo Jugoslavije. Praistorijska sekcija, I. Ohrid. 149-158
- Гарашанин М. 1960. Ка хронологији прелаза из неолита у метално доба у Војводини и Србији. Рад Војвођанских музеја 9. Нови Сад. 197-199
- Garašanin M. 1960. *Problemes fondamentaux de la prehistoire serbe*. Swiatowit. Warszawa. 113-124
- Garašanin M. 1961. *Der Ubergang vom Neolithikum zur fruhen Bronzezeit auf dem Balkan und an der unteren Donau*. Prague-Liblice-Brno, 5-12. Octobre 1959. Praha. 15-43
- Garašanin M. 1961. *The Neolithic in Anatolia and the Balkan*. Antiquity XXXV, 140. Cambridge. 246-280
- Garašanin M. 1961. *Pontski i stepski uticaji u Donjem Podunavlju i na Balkanu na prelazu iz neolitskog u metalno doba*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XV-XVI. 1960-1961. Sarajevo. 5-26
- Garašanin M. 1961. *Der Stand der Neolithikumforschung in Serbien und Makedonien mit besonderer Rucksicht auf die neuen Ergebnisse in der Agais und am Ostbalkan*. Bericht uber den V. Internationalen Kongress für Vorund Fruhgeschichte. Hamburg 1958. Berlin, Verl. Gebr. Mann 307-312
- Garašanin M. 1961. *Zur Chronologie und Deutung einiger fruhenolithischer Kulturen der Balkans*. Germania 39, ½ Frankfurt. 142-146
- Garašanin M., Garašanin D. 1961. *Krst, Tarinci, Štip. Tumulus antičkog perioda*. Arheološki pregled 3. Beograd. 64-66
- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1961. Неолитска населба „Вршник“ крај ело Таринци. Збор на Штипскиот народен музеј. II. 1960-1961. Штип. 7-40
- Garašanin M., W. Dehn. 1963. *Thrakisch-makedonische Wohnugelfunde in der Sammlung des Vorgesichtlichen Seminar zu Marburg/Lahn*. Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 10. Mainz. 1-33
- Garašanin M., Garašanin D. 1963. *Krst, Tarinci, Štip. Helenistički grob pod humkom*. Arheološki pregled 5. Beograd. 56-61
- Гарашанин М. 1964. Ка хронолошком систему гвозденог доба у Србији и Македонији. Зборник Филозофског факултета VIII, 1. Београд. 39-47

- Гарашанин М. 1966. Хронологија и генезис на неолита в централната и југоисточната част на Бавлканскиот полуостров. Археологија VIII, 1. Софија. 16-30
- Garašanin M. 1966. *Vinča-Cucuteni relativ-chronologische Betrachtungen*. Sbornik Narodniho muzea v Praze. Rada A: Historie XX, 1-2. Praha. 43-47
- Garašanin M. 1968. *Considerations sur la chronologie du neolithique adriatique*. XI Congresso Nacional de arqueologia. Saragossa. 245-251
- Гарашанин М. 1968. Лесковачко Поморавље у праисторијско доба. Лесковачки зборник VIII. Лесковац. 9-17
- Гарашанин М. 1968. Положај централног Балкана у хронологији неолита југоисточне Европе. Неолит централног Балкана. Београд. Народни музеј. 301-336
- Garašanin M. 1969. *Neolit*. Umetničko blago Jugoslavije. Beograd, Jugoslavija. 57-73. 2 ed. (1974)
- Гарашанин М. 1970. Првобитно друштво. Историја македонског народа, I. Скопје, Институт за национална историја; Београд, Завод за издавање уџбеника СР Србије. Београд. 17-31
- Garašanin M. 1970. *Ka bronzanodopskim osnovama kulture gvozdene doba u Srbiji i Makedoniji*. Materijali Arheološkog društva Jugoslavije VII. Beograd, Arheološko društvo Jugoslavije; Slavonski Brod, Muzej Brodskog Posavija. 85-103
- Гарашанин М. 1970. Неке примедбе о стратиграфском методу. Старијар XX, 1969. Београд. 115-118
- Garašanin M., Benac A. 1971. *Neolithique*. Epoque prehistorique en Yugoslavie. Recherches et resultats. Publie a l'occasion du VIII Congres de l'UISPP. Beograd, UISPP-VIII Congres 265-279.
- Garašanin M. 1971. *Praistorijska umetnost u Jugoslaviji*. Umetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas. Beograd, Jugoslavija; Sarajevo, Sarajevopublic. 11-32
- Garašanin M. 1971. *Prehistoire*. L'art en Yugoslavie de la prehistoire a nos jours. Grand Palais, mars-mai. Paris. 14-22
- Garašanin M. 1971. *Genetische und chronologische Probleme des fruhkeramischen Neolithikum auf dem mittleren Balkan*. Actes du VIII Congres international des sciences prehistoriques et protohistoriques. Beograd. 9-15
- Garašanin M. 1971. *Nomades des steppes et autochtones dans le Sud-Est europeen a l'epoque de transition du neolithique a l'Age du Bronze*. Ethnogenese des peuples balkaniques-Symposium International, Plovdiv 22-28 Avril 1969. Studia balcanica 5. Academie bulgare des sciences. Sofia. 9-14
- Гарашанин М. 1971. *Uvod*. Праисторијске културе Поморавља и источне Србије. Каталог изложбе. Народни Музеј. Ниш. 11-27
- Гарашанин М., Санев В., Симоска Д., Китаноски Б. 1971. Предисториски култури во Македонија. Народен музеј, Штип.
- Garašanin M. 1971. *Anzabegovo-Barutnica-site neolithique a plusieurs couches*. Epoque prehistorique et protohistorique en Yugoslavie-Recherches et resultats. Beograd, Comite National d'Organisation du VIII Congres International des Sciences prehistoriques et Protohistoriques. 136-138
- Garašanin M., Garašanin D. 1971. *Radanje-Krivi Dol pres de Štip-Necropole de l'Age du Fer*. Epoque prehistorique et protohistorique en Yugoslavie-Recherches et resultats. Beograd, Comite National d'Organisation du VIII Congres UISPP. 144
- Гарашанин М., Спасовска Г. 1974. „Слатина“ Зеленикиово, неолитска населба. Arheološki pregled 16. Beograd. 14-17
- Гарашанин М. 1975. Некои проблеми на македонската праисторија. MacedoniaeActaArchaeologica 1. Скопје. 9-24
- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1975. Начинот на пограбување и конструкција на кнежевската могила во Таринци. Зборник на штипскиот народен музеј, IV-V, 1964-1974. Штип. 193-201
- Гарашанин М. 1975. Увод; Предговор. Праисторијске оставе у Србији и Војводини. I. Археолошка граѓа Србије. Серија I-Праисторија, I. Српска академија наука и уметности VII-XIII. Београд.
- Гарашанин М., Гарашанин Д. 1976. Контролни ископувања на Шуплевец и некои проблеми на групата Шуплевец. MacedoniaeActaArchaeologica 2. Прилеп. 9-41
- Гарашанин М., Спасовска Г. 1976. Нови ископувања во Зелениково кај Скопје. MacedoniaeActaArchaeologica 2. Прилеп. 85-119
- Garašanin M. 1978. *La neolithisation dans le sud-est et dans le centre de la Peninsule balkanique*. Godišnjak Centra ya balkanološka ispitivanja 14. Sarajevo. 31-34
- Garašanin M. 1979. *Centralnobalkanskazona*. Praistorijajugoslavenskih zemalja II. Neolithskodob. Akademojauka I umjetnosti BiH, Centar zabalkanološkaispitivanja. Sarajevo. 79-212.
- Garašanin M., Garašanin D. 1997. Supska „Stublina“ vorgeschichtlichen Ansiedlung Der Vinča gruppe. Belgrad

- Гарашанин М., Корачевић. 1979. Базиликата II во Скупи. *Macedoniae Acta Archaeologica* 5. Прилеп. 31-46
- Garašanin M. 1980. *Les origines du neolithique dans le bassin de la Mediterranee et dans le sud-est europeen*. Problemes de la neolithisation dans certaines regions de l'Europe. Acte du Colloque international. Polska akademia nauk, Oddzial w Krakowie. 57-72
- Garašanin M. 1982. *The Stone Age in the Central Balkan Area*. 75-135; *The Eneolithic period in the Central Balkan Area*. 136-162. *The Bronze Age in the Central Balkan Area*. 163-186; *The Early Iron Age in the Central Balkan Area*. 582-618; *Bibliography: The Balkan Peninsula-II. Yugoslavia and Bulgaria*. 913-926. Cambridge Ancient History. Vol. III. Part I. The Prehistory of the Balkans and the Middle East and the Aegean world, tenth to eight centuries B.C. Cambridge, University Press.
- Garašanin M. 1983. *3-Panonsko-podunavska regija: Uvod*. 461-462; *-Rano bronzano doba: Podunavsko-balkanski kompleks ranog bronzanog doba*. 463-470; *Vinkovačka grupa*. 471-475; *Moriška (mokrinska) grupa*. 476-483; *-Srednje bronzano doba: Vatinska grupa*. 504-519; *Dubovačko-žutobrdska grupa*. 520-535; *-Kasno Bronzano doba: Period polja sa urnama Vojvodine*. 668-684; *Ostave perioda polja sa urnama u jugoistočnoj Panoniji i severnoj Srbiji*. 685-699; *4-Centralno-balkanska regija: Uvod*. 703-718; *Rano bronzano doba: Grupa Belotič-Bela Crkva*. 705-718; *Grupa Bubanj-Hum III*, 719-722; *Armenochori (pelagonska) grupa*. 723-726. *-Srednje bronzano doba: Paraćinska grupa*, 727-735; *Zapadno-srpska varijanta vatinske grupa*. 736-753; *Bronzano doba na Kosovu*. 754-759; *-Kasno bronzano doba: Mediana grupa*. 761-772; *Grupa Donja Brnjica-Gorna Stražava*. 773-778; *Period Polja sa urnama u zapadnoj Srbiji*. 779-785; *Razvieno bronzano doba i prelazni period (gvozdeno doba I) Makedonije*. 786-798; Praistorija jugoslovenskij zemalja. IV. Bronzano doba. Sarajevo. Svjetlost, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Centar za balkanološka ispitivanja 1983.
- Garašanin M. 1983. *Consideration sur les rapports du Sud-est europeen et de l'Anatolie aux epoques neolithique et eneolithique*. *Archaeologia Jugoslavica*, XX-XXI, 1980-1981. Beograd 1983. 7-12.
- Garašanin M. 1983. *Consideration sur la transition du neolithique a l'Age du bronze dans les regions centrales des Balkans*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 19. Sarajevo 1983. 21-26.
- Гарашанин М., Славковић Н. 1983. Археолошки локалитети Бубањ и Велика Хумска Чука. Ниш, Народни музеј 39. Ниш.
- Garašanin M. 1984. *Chronologische und kulturhistorische Probleme sudthrakischer und sudmakedonischer Wohnhugel*. *Prahistorische Zeitschrift* 59, 1. Berlin 1984. 1-15
- Гарашанин М. 1984. Винча у праисторији и средњем веку. –*Увод: 5-10, 189-191*; *-Винча у млађе камено доба: Винча и винчанска култура у неолиту југоисточне Европе*. Београд, Српска академија наука и уметности. Београд 1984.
- Гарашанин М. 1984. Винча и винчанска култура у неолиту југоисточне Европе. Винча у праисторији и средњем веку. САНУ. Београд. 57-65
- Garašanin M. 1985. *Consideration sur la transition du neolithique a l'Age de bronze dans la Peninsule balkanique*. International Conference Mogilany. 7-11. L'Eneolithique et le debut de l'age du bronze dans certaines regions de L'Europe. Prace Komisiji Archeologicznej, 24. Polska Akademia Nauk-Oddzial w Krakowie. 1985. 11-19.
- Garašanin M. 1985. *La neolithisation dans le Sud-est europeen et au Poche Orient*. Φυλια ειπη Γ. Μυλωνας, Athens, Societe aecheologique de Grece. 110-116.
- Гарашанин М., Станковић С. 1985. Разрада типологије винчанске групе-прилог јединственој археолошкој документацији. Гласник Српског археолошког друштва 2. Београд. 10-30
- Garašanin M. 1987. *Kulturhistorische und ethnische Probleme des Aneolithikums an der unteren Donau*. Hugelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone wahrend der Aneolitischen Periode. Internationales Symposium, Donji Milanovac 1985. Beograd, Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Balkanološki institut SANU. Beograd 1987. 31-36
- Гарашанин М., Корачевић Д. 1987. Археолошки ископувања во Скупи од 1978-1981. *Macedoniae Acta Archaeologica* 7-8, 1981-1982. Скопје 1987. 79-96
- Garašanin M. 1988. *Le Sud-est europeen et l'Europe centrale a l'epoque prehistorique*. *Balkanica XVIII-XIX*. Belgrade. 14-25
- Гарашанин М., Билбија М. 1988. Куќа 1 во Зелениково-археолошки истражувања на неолитската населба Слатина кај Зелениково 1981 година. *Macedoniae Acta Archaeologica* 9, 1983-1984. Скопје 1988. 31-41
- Garašanin M. 1989. *Beziehungen der Vinča-Gruppe zum Neolithikum der Ungarischem Tiefebene (Vinča, Szakalhat, Theiss)*. VAN II. Budapest, Institute of Archaeology of Hungarian Academy of Sciences. Budapest. 59-64
- Гарашанин М. 1989. Проблеми неолита и енеолита централног Балкана у вези са резулта-

тима истраживања у Македонији. *Macedoniae Acta Archaeologica* 10, 1985-1986. Скопје 25-35

- Garašanin M. 1990. *Vinča und seine Stellung im Neolithikum Sud-Europas*. Vinča and its world: International Symposium The Danubian region from 6000 to 3000 b. c. Serbian Academy of Sciences and Arts, Centre for Archaeological research, Faculty of Philosophy. 11-15

- Garašanin M. 1991. *Der Übergang vom Neolithikum zur fruhen bronzezeit auf dem Balkan und an der unteren Donau. Ein Ruckblick nach dressig Jahren*. Die Kupferzeit als historische Epoche. Bonn. 205-216

- Garašanin M. 1991. *Verspates Neolithikum Spatneolithikum und beginnende Kupferzeit in Sudosteuropa*. Godišnjak XXIX. Beograd. 11-21

- Garašanin M. 1993. *Zu den problemen der Vinča-Gruppe in Romanien*. Balcanica XXIV 7-20

-Garašanin M. 1994. *The Balkan Peninsula and south-east Europe during the Neolithic*. History of Humanity. Vol. 1 Prehistory andd the begginings of Civiliyation. London 1994. 527-539

- Garašanin M. 1995. *Die Gradac-Stufe der Vinča-Gruppe und der Beginn des Aeneolithikums*. Dacia 38-38. 9-17

-Garašanin M. 1997. *Zu den Problemen der Gruppe Bubanj-Hum II*. Beitrage zur prahistorischen Archaologie zwischen Nord-und Sudosteuropa. Festsch rift fur Bernhard. Hans el. Internationale Achaologie, Studia honoraria. 143-148

- Garašanin M. 1997. *Lepenski Vir posle trideset godina*. Arheologija istočne Srbije. Beograd

- Garašanin M. 1997. *Der spate balkanisch-anatolische Komplex-Ein Ruckblick nach vier Jahrzehnten*. Starionar XLXIII. 1997

- Garašanin M. 1998. *Zur Verbreitung des Salkuta-Krivodol-Bubanj-Komplexes auf dem Mittleren Balkan*. Man and the animal world. Studies in archaeozoology, archaeology, anthropology and palaeolinguistics in memoriam Sandor Bokony. Archaeolingua 8. Budapest. 265-274

- Гарашанин, М. 1998. Винчанска култура и јадрански утицаји. Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века. Београд. 60–87.

- Garašanin M. 1998. *Kulturstomungen im Neolithikum des sudlichen Balkanraumes*. Praehistorische Zeitschrift 73. Berlin 1998. 34-38.

- Garašanin M., Radovanović i. 2001. *A pot in house 54 at Lepenski Vir I*. Antiquity 75 (287). 118-125

-<https://www.rts.rs/page/radio/sr/story/23/radio-beograd-1/2233012/kod-dva-bela-goluba.html>

- https://www.youtube.com/watch?v=woMKMWple_w

- <https://www.youtube.com/watch?v=0X1T5pqZxoY>

